

## Tysk litteratur på svenska under hundra år

**G**ULDÅLDERN FÖR DEN tyska litteraturen i Sverige började just vid tiden för grundandet av Svensk-Tyska föreningen för hundra år sedan. Den absoluta toppen för intresset nåddes under de år första världskriget pågick och fortsatte sedan med långsamt sjunkande upplagor och allt färre översättningar fram till 1939. Under andra världskriget ökade antalet översättningar något för att åren direkt efter kriget falla till den lägsta nivå någonsin i de svensk-tyska litteraturkontakterna. Hela femtiotalet innebar dock en återhämtning. Denna fortsatte i stort sett under sextiotalet för att under slutet av sjuttiotalet nå en nivå på utgivning och upplagor som man måste gå tillbaka till tjugotalet för att hitta. Under åttio- och nittiotalet kan man sedan se en klart ökande utgivning och återutgivning av tysk litteratur i översättning. Denna tendens tilltar ytterligare efter millennieskiftet 2000.

### Nobelpris och populärlitteratur

Vad var det då för tysk litteratur som nådde de svenska läsarna för 100 år sedan? Innan det går att besvara den frågan kan man konstatera att den svenska synen på Tyskland var helt annorlunda vid 1900-talets början än idag. Tysk-

land var på den tiden vad Amerika nu är för dagens svenskar: en förebild och ett föregångsland på teknikens, kulturens och samhällsbyggandets område. Ja, Sverige var något av en tysk provins och det var mot Tyskland blickarna riktades.

Ett talande exempel på detta är att Tyskland inom loppet av tio år fick ta emot fyra Nobelpris i litteratur. Det är ett rekord som sedan inte slagits av något annat land. Pristagarna var Theodor Mommsen, Rudolf Eucken, Paul Heyse och Gerhart Hauptmann. De två första pristagarna översattes knappast medan Heyse och Hauptmann nådde en större publik. Heyse var en bildningsaristokrat och ingick i den s.k. "Münchner Dichterkreis" kring den konstbegeistrade kungen av Bayern, Maximilian II. Denne samlade flera gånger i veckan diktare, vetenskapsmän och hovfolk till en otvungen samvaro med föredrag, uppläsning och kritik av nya dikter och andra litterära alster. Den diktning Heyse producerade var dock inte nyskapande utan snarare ett konsthantverk, en "guldsnittspoesi" där formen var viktigare än innehållet. Hans böcker gick ut i jätteupplagor. Sina viktigaste och fortfarande läsbara insatser gjorde han som författare av över 150 noveller. Berömd blev han redan med den första, *Arbiggan*.

Heyse var en svuren motståndare till naturalismen och ville inte befatta sig med tidens brännande sociala frågor och missförhållanden. Det gjorde däremot Gerhart Hauptmann. När hans drama *Före soluppgången* sattes upp i Berlin, resulterade det i en av den tyska teaterhistoriens största skandaler. Under tumult, skrik och bråk i salongen kom begeistrade anhängare och motståndare i luven på varandra och föreställningen måste avbrytas ett flertal gånger. I sitt livs mästerverk *Vävarna* ställde Hauptmann de utsugna vävarnas elände och deras uppror år 1844 i centrum. Temat var så kontroversiellt i dåtidens Tyskland att dramat först förbjöds och när det sedan tilläts igen, visade kejsar

Wilhelm ostentativt sitt missnöje genom att säga upp kejsarlogen i Deutsches Theater.

Precis som nuförtiden var det ändå inte nobelpristagarna som stod i fokus hos den breda svenska läsekretsen på tiotalet, utan helt andra, idag okända författare. Främst bland dem var Hedwig Courths-Mahler, en på tio- och tjugotalet i Sverige oöverträffad stjärna i underhållningsgenren. Sammanlagt har det översatts runt 90 titlar av henne som kommit ut i så många som 230 upplagor. Bara så sent som 2007 kom titeln *Har du svikit mig* som ljudbok. Hennes böcker är skrivna för att underhålla och är alla uppbyggda enligt samma hjärte-smärta-schema där figurerna får lida rysliga kärlekskval och genomgå stora umbäranden för att till slut nå lyckan.

### Klassiker som står sig

Hur har då intresset i Sverige i stort sett ut för den tyska litteraturen från tiden för Sturm und Drang, Weimarklassicismen, romantiken och 1800-talets realism? Föga förvånande är det bland författarna av den klassiska litteraturen Goethes verk, som blivit mest översatta till svenska. Vid sidan av hans dikter som ständigt nyöversatts, ligger *Den unge Werthers lidanden* på första plats. Goethes känslösa brevroman talade direkt till läsarnas hjärtan. Werthers svärmiska brev och hans tankar kring naturen och framförallt den olyckliga kärleken till Lotte, liksom hans Welt-schmerz, fortsätter att fascinera även i Sverige. Den senaste utgåvan är från 2011. Det andra verket av Goethe som lästs av en större krets, är förstas Faust. Vetenskapsmannen och sanningssökaren som trots all sin kunskap och sitt vetande är en olycklig människa för att han inte lyckats med att ta reda på vad som är livets mening och hur allting hänger ihop. Frustrerad över detta sluter han som vi vet en pakt med djävulen och lämnar sin själ som pant.

Men Schiller då, har man inte intresserat sig för honom

i Sverige? Jo, men inte alls i samma utsträckning som för Goethe. Schiller fick förvisso ett tydligt uppsving under tiden för första världskriget. Då kom t.ex. dikten ”Sången om klockan” i nyöversättning, men också dramat *Orleanska jungfrun* som bygger på den gamla legenden om herdinnan Johanna som på 1400-talet anförde den franska hären i Guds namn och slutligen besegrade engelsmännen vid Orleans. Läst blev även dramat *Wilhelm Tell* med den berömda äppelskottsscenen och dess hårresande brott mot den ”moraliska världsordningen”.

### I romantikens sfär

Av de författare man brukar placera mellan Weimarklassikerna och romantikerna, Heinrich von Kleist och Friedrich Hölderlin, finns det endast få tidiga översättningar. Framförallt gäller intresset Kleists mest berömda novell *Michael Kohlhaas*, om den rättrådige hästhandlaren vars kampar beslagtagits på ett lagvidrigt sätt, vilket gör att han till slut tar lagen i egna händer. Betydligt muntrare går det till i *Den sönderslagna krukans* som är det mest översatta verket av Kleist. Här råkar bydomaren Adam vid ett misslyckat förförelseförsök ha sönder en kruka. Sedan ska han sitta till doms i ett mål där han själv är den skyldige. En situation som leder till många komiska förvecklingar. Från och med 80-talet kommer också Kleists dramer i svensk översättning. Den store poeten Hölderlin däremot är alltför tung för den svenska publiken. Hans brevroman *Hyperion*, som är ett slags sorgesång över Greklands ärorika förflutna och beklagansvärda samtid översatts visserligen på femtiotalet, men hans dikter finns bara i urval på svenska.

Romantikerna är bättre företrädade. En av dem är Joseph von Eichendorff, en begåvad lyriker och även författare till berättelsen *Ur en dagdrivares levnad*. Den handlar om hur en munter ung man på romantiskt manér reser bort från den grå vardagen och får uppleva de mest oväntade och för-

trollande äventyr. Det kan man också säga om huvudpersonen i Adalbert von Chamisso's *Peter Schlemihl*. Han säljer, inte sin själ, men väl sin skugga till djävulen och som betalning får han en börs som aldrig sinar. Skugglösheten som gör att människor undviker honom symboliserar den hemlöshet som Chamisso själv kände som invandrad från Frankrike till Tyskland.

Men den romantiker som lästs mest på svenska är E.T.A. Hoffmann. Ingen annan har som han lyckats med att låta fantasi och verklighet gripa in i varandra. Det kan man se t.ex. i skräckromanen *Djävulselixiret* som innehåller både dubbelgångarmotiv, vansinne, kärlek och kusligt vardagsverkliga upplevelser.

### Realism och samhällsengagemang

Heinrich Heine som man brukar placera med ena foten i romantiken och den andra i realismen hör till dem som lästs mycket i Sverige. Hans *Sångernas bok* har kommit i flera upplagor, den senaste 2011. Uppskattad har också *Harzresan* varit som skildrar en vandring författaren gjorde 1824. Det speciella med den är den lätt ironiserande ton som anläggs med kritiska slängar mot de politiska förhållandena i dåtidens Tyskland. Samhällskritisk var också Heines samtida, Georg Büchner, som skrivit ett av världens mest spelade dramer, *Woyzeck*, om de svaga och utstötta i samhället. Utgivet på svenska blev dramat dock inte förrän efter 1945.

Av de stora tyska realistiska berättarna är det Fritz Reuter som varit mest översatt. Hans *Livet på landet* har kommit ut i inte mindre än sju översättningar och till och med som ljudbok så sent som 2009. Som god tvåa kommer Gottfried Keller. Framförallt är det två noveller som intresserat de svenska läsarna: *Romeo och Julia i byn* som handlar om en rörande kärlek mellan två unga vars föräldrar är bittra fiender och *Kläderna gör mannen*, där spänningen i

berättelsen bygger på skillnaden mellan skimrande önskedröm och krass verklighet.

Liksom de övriga realisterna beskrev även Theodor Fontane ofta verkligheten som något bättre än den egentligen var. Men i romanen *Effi Briest*, som märkligt nog är den enda av Fontanes fjorton romaner som finns på svenska, handlar det inte om skönmålning utan om nattstånden hederskodex och frågan: måste en man, vars hustru varit otrogen ta hämnd i duell, eller kan hans heder klara av sveket utan att fläckas?

### Sekelskiftet 1900

Vid sekelskiftet 1900 infaller perioden med de stora romanförfattarna Thomas Mann och Hermann Hesse. Mann fick sitt genombrott i Sverige med romanen *Buddenbrooks* som ju skildrar den ekonomiska, sociala och rent mänskliga nedgången hos en köpmannafamilj under fyra generationer. När han fick Nobelpriset 1929 var det enligt Akademien just för hans stora roman, ”vilken under årens lopp vunnit alltmer stadgat erkännande som ett av den samtida litteraturens klassiska verk”. Ett flertal översättningar av den har sett dagens ljus. Den senaste så sent som 2005. En färsk nyöversättning finns även av *Bergtagen* som ju utspelar sig på ett sanatorium i Schweiz. *Tonio Kröger*, *Lotte i Weimar* och *Felix Krull* är andra titlar som genom åren blivit bekanta för den svenska läsekretsen.

Av brodern Heinrich Mann läste man på tjugotalet i Sverige *Undersåten*, den satiriska romanen om en hänsynslös och feg karriärist. Först fyrtio år senare kom *Blå ängeln* på svenska om den avskyvärda Caligulatypen till läroverkslärare som – med förödande följder – förälskar sig i en lättfotad dam (Marlene Dietrich i filmversionen). En mera humoristisk och inkännande skildring av det tyska småborgerskapet ger Hans Fallada. Hans roman *Hur ska det gå med Pinnebergs?* från 1932 utspelar sig under krisåren efter förs-

ta världskriget och är särskilt intressant för att den visar fram den tidsanda som rådde just under de år som föregick det nazistiska maktövertagandet.

Den första boken av Hermann Hesse som översattes till svenska var bildningsromanen *Peter Camenzind*. På trettio-talet kom sedan *Stäppvargen*, romanen med många bottnar om outsidersn Harry Haller som betalar frihetens pris med ensamhet, men som får lära sig att livets mening inte är att lida, utan att öppna sig för livets möjligheter. De svenska läsarna upptäckte dock Hesse på riktigt först efter Nobelpriset 1946. Framförallt var det berättelsen *Siddharta* med sökandet efter själslig jämvikt som blev en läsupplevelse för många unga svenskar. Också i den stora romanen *Glaspärlespelet* som skildrar en elits självisolerande lek med något som närmast verkar vara en kraftfull stordator, återkom Hesse till det som för honom var det viktigaste: livsharmonin.

Samtida med Hesse var Robert Musil vars *Mannen utan egenskaper* från och med sextio-talet kommit ut i flera upplagor. Denna stora roman är ett hart när oöverskådligt panorama över den undergångsmärkta staten Kakanien, dvs. dubbelmonarkin Österrike-Ungern året före första världskriget. I samma miljö utspelar sig även kortromanen *Den unge Törless förvillelser*. I den har Musil på ett nära nog profetiskt sätt ringat in tankemönster som bara några decennier senare skulle visa sig i nazisternas hänsynslösa missbruk av makt. I den österrikiska kulturkretsen hittar vi även R. M. Rilke vars verk visserligen började översättas på tjugotalet, men det var inte förrän 1951 som exempelvis hans *Duinoelegier* kom ut på svenska.

### Författare i exil

Många av författarna som tvingades gå i exil efter 1933 skrev om verkligheten i Hitlers Tyskland. Till dem hörde Lion Feuchtwanger. Med sin roman *Oppermanns* var han en

av de första som på ett autentiskt sätt återgav tidsandan på trettio-talet. Tio år senare skrev Anna Seghers i Mexiko sin världsberömda roman *Det sjunde korset* om sju fångars flykt från ett koncentrationsläger. Även Stefan Zweig flydde undan nazisterna. Hans biografier om historiska personligheter har varit mycket omtyckta, liksom hans miniatyrberättelser *Odödliga ögonblick i mänsklighetens historia*. E. M. Remarque hörde till dem som lämnade Tyskland efter att hans succéroman *På västfronten intet nytt* med sin pacifistiska tendens kastats på bokbålen 1933.

Den namnkunnigaste tyska exilförfattaren är nog Bertolt Brecht, vars verk med några få undantag – såsom sångerna till *Tolvskillingsoperan* – inte blev kända för den svenska publiken förrän från femtio-talet och framåt. De mest uppmärksammade verken av honom är *Mor Courage* om den affärssinnade marketenterskan under trettiotåriga kriget, samt *Den kaukasiska kritcirkeln* där Brecht dryftar biologisk föräldrarätt kontra osjälvisk kärlek till ett barn.

I likhet med Brecht blev också Franz Kafka, som levde i ett slags inre exil i Prag, känd i Sverige först efter 1945. Som i alla Kafkas verk är verkligheten en svartvit mardröm. I *Processen* är det Josef K. som blir anklagad utan att veta för vad. I *Slottet* söker en man vid namn K. efter ett sammanhang utan att finna det. Och i berättelsen *Förvandlingen* förs vi redan i första meningen in i det överkliga sammanhanget när handelsresanden Gregor vaknar en morgon – som skalbagge. Intresset för Kafkas böcker, hans brev och dagböcker är stort och ständigt tilltagande. Bara under de sista tio åren har det getts ut närmare sjuttio Kafka-relaterade böcker på svenska.

Paul Celan, Peter Weiss och Nelly Sachs som alla var verksamma efter 1945, har bidragit till minnet av det judiska lidandet under Hitler genom att skriva ur ett likartat och jämförbart utanförskapsperspektiv. Paul Celans poesi är helt präglad av det trauma som innebar att hans föräld-

rar mördades medan han själv överlevde Förintelsen. Hans oerhört förtätade och chifferade bildspråk kan fr.o.m. sjuttioalet och framåt läsas i många svenska översättningar, t.ex. i samlingarna *Lila luft och Den stora tidlösan*.

Den tysk-svenske Peter Weiss är väl representerad på den svenska bokmarknaden. Internationell berömmelse fick Weiss med dramat *Mordet på Marat*, som var ett slags dialektisk diskussion om revolution, ideologi och makt. Med oratoriet *Rannsakningen* gjorde han ett radikalt montage av vittnes- och gärningsmannaröster från Auschwitzprocessen 1963-65. Stycket gav i Tyskland upphov till en häftig debatt kring skuldfrågan och gjorde tydligt vilken central roll Auschwitz intog som del i det tyska samhällsmedvetandet.

Bosatt i Sverige var även Nelly Sachs, som genom Selma Lagerlöfs förmedling hade lyckats fly till Stockholm 1940. Här lärde hon sig snart svenska och översatte bl.a. Edfelt, Ekelöf och Lindegren till tyska. För sina dikter, t.ex. *Glödande gåtor*, som är starkt präglade av judisk religion och tradition, judarnas öde och Förintelsen, fick hon ta emot Nobelpriset 1966.

### Efterkrigstiden och dess frågor

De författare som decennierna efter andra världskriget mest förknippats med den moderna tyska litteraturen är Heinrich Böll och Günter Grass, båda nobelpristagare, 1972 respektive 1999. Bölls böcker är alla "läsvänliga" och huvudpersonerna vanliga människor som skildras på ett psykologiskt övertygande sätt. Hans första böcker, bl.a. *Var var du, Adam?* hade krigets meningslöshet som tema, medan han t.ex. i romanen *Biljard klockan halv tio* tog upp förträngningen av nazisttiden under femtioalet. Samhällskritiska åsikter framförde Böll också i den omfångsrika romanen *Grupporträtt med dam* och i *Katarina Bloms förlorade heder*, där han ger sig in i diskussionerna kring jakten på de

vänsterradikala terrorgrupperna i sjuttioalets Tyskland.

Ytterligare en författare som liksom Böll skrivit mycket om kriget, tyskarna och tidsandan under efterkrigstiden är Siegfried Lenz. I sin i Tyskland bästsäljande roman *Tysk timmen* tar han upp frågor kring skuld, ansvar, plikt och den egna viljan under nazisttiden. Två senare romaner som även de lästs med intresse i Sverige är *Exercisplatsen och Klangprovet*.

Även Max Frisch tar upp skuld- och moralfrågor, men framförallt är det sökandet efter identitet som intresserar honom. Det kan man se t.ex. i femtiotalromanerna *Stiller* och *Homo faber* liksom i dramat *Andorra*. Alla tre handlar om hur människor förhåller sig till sin självbild och den bild som omgivningen gör sig av dem. Frischs landsman Friedrich Dürrenmatt är i Sverige mest känd som författare av deckarklassikern *Domaren och hans bödel*, men även för dramat *Besök av en gammal dam* som tar upp hur töljbar moralen kan vara när det väl kommer pengar med i spelet.

Mest känd och sannolikt den som för de flesta svenskar förkroppsligar den tyska samtidslitteraturen är dock Günter Grass och hans roman *Blecktrumman*. Huvudpersonen i den är Oskar Matzerath som berättar om sina upplevelser under Tredje riket och åren direkt efter kriget. Eftersom Oskar redan som treåring beslutar sig för att inte växa mer, ses allt ur hans något förvridna grodperspektiv. Det gör att hans iakttagelser av politik, människor och samhälle blir både fräcka, oangenäma och avslöjande. Ett annorlunda perspektiv finns även i romanen *Rättinnan* som handlar om människans historia efter en gigantisk atomexplosion där endast råttorna överlever. Om en autentisk katastrof som inträffade en isig januarinatt 1945, nämligen sänkningen av flyktingsfartyget "Wilhelm Gustloff" genom en rysk torped, handlar novellen *Krabbans gång*. Kriget är också ett tema i memoarboken *När man skalar lök* som sträcker sig från den tidiga barndomen i Danzig fram till genombrot-

tet med *Blecktrumman* 1959. Boken väckte sensation när den kom 2006, framförallt genom att Grass efter alla år gick ut med att han varit enrollerad i Waffen-SS i krigets slutskede.

### DDR-litteratur, feminism och engagemang

Under krigets sista veckor utspelar sig också *Naken bland vargar*, en bestsellerroman av Bruno Apitz, som var den första DDR-författaren som blev internationellt känd. Skådeplatsen är koncentrationslägret Buchenwald där ett fånguppror är under uppsegling, men hotar att gå om intet på grund av oväntade omständigheter och samvetskonflikter där ett barns liv står på spel.

Men Christa Wolf är utan tvivel den DDR-författare som haft flest läsare i Sverige. I romanen *Barndomsmönster* som har många självupplevda trådar, diskuterar Wolf det faktum att den generation tyskar som växte upp under nazisttiden fortfarande – omedvetet – var påverkad av de gamla tankemönstren. Nya feministiska tankebanor följer Wolf i *Kassandra*. Mot kapprustning i en av män dominerad värld ställer hon nämligen ett kvinnligt livsmönster som bygger på fred och samförstånd. Stort rabalder väckte Wolf när hon efter murfallet gav ut den lilla berättelsen *Vad blir kvar* som skildrar en dag 1979 då hon märker att hon är övervakad av Stasi och grips av panisk rädsla inför det som pågår. Den upprörda debatten kring boken gällde att den publicerades först efter 1989 när hon inte längre behövde vara rädd om sitt eget skinn. I sin sista roman, *Änglarnas stad*, blickar Wolf tillbaka och gör samtidigt en smärtsam självvrannsakan över den försvunna DDR-staten.

Även i väst skrevs det förstås böcker som gav uttryck för kvinnligt identitetssökande i en värld dominerad av män. En av de tidiga romanerna av det här slaget – översatt först på åttiotalet – var Marlen Haushofers märkliga *Väggen* om en kvinnas ensamhet, utsatthet och underordning, men

också hennes styrka att ta sig fram på en självvald väg.

Mera direkt samhällskritiskt engagerad är Hans-Magnus Enzensberger, som hör till de tyska författare som kontinuerligt uppmärksammas i Sverige, både för sina skönlitterära och sina essäistiska verk. Exempel på det förstnämnda har vi i verseposet *Titanics undergång* som är ett ironiskt ifrågasättande av naiv framstegstro. Träffsäker i sin kritik är också den senaste essän om *Det mjuka monstret Bryssel* som riktar sig mot det omyndigförklarande och teknokratiska maktutövande som utgår från EU-byråkratins korridorer.

Inte alls lika mycket översatt och läst i Sverige är däremot en av de andra stora i Tyskland, Martin Walser. Hans novell *En skenande häst* utspelar sig – som så många av hans böcker – nere vid Bodensjön, där två par hamnar i vad man skulle kalla en duell mellan två olika sätt att leva sitt liv. Om relationer handlar det också i den sena romanen *En älskande man* där Walser med stor inlevelse skildrar den sjuttioåriga Goethes hopplösa förälskelse i den nittonåriga Ulrike von Levetzow under en brunnsvistelse i Marienbad.

### Förolämpningar, avslöjanden och doftens makt

Flera andra tyskspråkiga författare har också sina trogna läsare i Sverige. Till dem hör Thomas Bernhard som sedan åttiotalet funnit många intressenter för sin becksvarta värld, där meningslöshet och hopplöshet råder. I hans självbiografiska romaner, t.ex. *Ett barn*, är det fullt av rabiate anklagelser mot hemlandet Österrike. Närmast vitglödgade är också angreppen på det wienska kulturlivet i *Skogshuggning*, där okvädandet formligen väller fram i en oefterhärmlig svada av förolämpande upprepningar och överdrifter.

Bernhards landsman Peter Handke kan också utmana, men är inte lika provocerande. Det märker man t.ex. vid

läsning av den ångestfyllda *Målvaktens skräck vid straffspark* och i kärleksförklaringen till en musikmaskin i *Tankar om jukeboxen*. Likaså i det tusensidiga mammutverket *Mitt år i Ingenmansbukten* som i en utstuderad lek med fiktion och självbiografi utspelar sig ”mot århundradets slut” i en förort till Paris.

Lek av helt annat slag ägnar sig däremot Günter Wallraff åt i sina avslöjande rollspel som tilltalat den svenska publiken alldeles särskilt. Framgångsrik blev han vid åttiotalets mitt framförallt med den dokumenterande boken *Längst därnere*, där han iklädde sig rollen som diskriminerad turkisk gästarbetare.

Ingen har dock haft en lika stor publiksuccé i Sverige under de senaste decennierna som Patrick Süskind med den fantasifulla romanen *Parfymen*. Här handlar det om doftens makt över sinnena, om den utstötta och fränstötande huvudpersonen Grenouille som i sin jakt på den ultimata kärleksdoften samlar på alla lukter, från den vidrigaste stank till den härligaste vällukt.

### Generationskifte i litteraturen

På nittioalet blev det ett generationskifte i den tyska litteraturen. Även om den äldre författargenerationens stora namn fortfarande var produktiva, så var det ändå uppenbart att deras ljus mattats av. Många nya tyska författarnamn trädde nu fram på scenen, även i Sverige.

Under nittioalets sista år fick så många unga begåvade kvinnliga författare spektakulära genombrott att kritikerna talade om ”ett litterärt fröken-under”. Till dem hörde Felicitas Hoppe vars senaste roman *Pigafetta* handlar om hennes intryck från en resa i den italienske upptäcktsresandens Pigafettas spår. Till ”fröken-undret” räknas även Karen Duve. Hennes *Ingen sång om kärlek* är en både ovanligt humoristisk och smått sorgesam roman om en överviktig flicka som både föraktar sig själv och raljerar över det.

Tragisk på ett annat sätt är Jenny Erpenbecks *Historien om det gamla barnet* om en fjortonårig flicka med ett oformligt yttre som hittas mitt på en gata i Dresden och placeras på barnhem. Desorientering i tillvaron är också vad Judith Hermann låter oss se i författardebuten *Sommarhus, senare*, som utspelar sig berlinska bohemmiljöer i Prenzlauer Berg. Genomgående i boken är att livskänslan gått förlorad genom murfallet och att tomheten inte kan fyllas ut av de trendigare livsmönster som det återförenade Tyskland erbjuder.

Åren efter 1989 kunde man också hos flera författare få ta del av helt andra perspektiv på Tyskland vid tiden för återföreningen. I sin satiriska roman *Hjältar som vi* visar Thomas Brussig fram vardagsliv i DDR ur ett östtyskt skrattperspektiv. Berättartekniskt mer avancerad är Reinhard Jirgls allegoriska roman *Avsked från fienderna* som vid sidan av Wolfgang Hilbigs *Ich* (ej i svensk översättning) förmodligen är det bästa exemplet på östtyskt berättande kring ett multnande samhällsfundament. Suveränt beskriver Jirgl den tristess och desorientering som efter återföreningen blev så påtaglig för många människor i de ”nya” förbundsländerna i öst. Ett vidare panorama över livet i ett DDR under upplösning ger Uwe Tellkamps roman *Tornet: en historia från ett sjunket land* som utspelar sig i Dresden de sista sju åren före murens fall 1989.

### Familjeromaner och uppgörelser

Kring sekelskiftet 2000 kom så de s.k. ”familjeromanerna”. I dem är det inte fråga om klassiskt återberättande av en familjehistoria som t.ex. i *Buddenbrooks*, utan snarare om utforskandet av allt det som legat fördolt och som man tidigare inte vetat om en familjs förflutna under Hitlertiden. I romanerna visas hur man talar eller tiger i en familj och vilka återverkningar detta har på de efterföljande generationerna. Men det handlar här också om att gestalta det

egna folkets lidanden under bombnätter och fördrivning. Det som framförallt utmärker denna nya litteratur är att den används som ett medium för en förändrad syn på det förflutna.

Just det kan man se exempel på bl.a. i Uwe Timms *Iskuggan av min bror* och Bernhard Schlinks bestseller *Högläsaren*. I dessa verk är det inte längre fråga om att anklaga och skuldbelägga som t.ex. i Elisabeth Plessens sjuttiotalsbok *Meddelande till adeln*, utan att diskutera och ställa sig frågor. Föräldragenerationerna blir därför alltmer betraktade som offer för omständigheter de varken kunnat rå för eller rå på. Just sådana situationer blir också synliga t.ex. i Julia Francks uppmärksammade *Hjärtats blinda fläckar* som är en släktkrönika på temat förföljelse och fördrivning under de båda världskrigen.

Till uppgörelserna hör också Sebastian Haffners *En tysk mans historia* med hågkomster från tiden 1914–1933, som ger en inträngande bild av den tidens politiska och moraliska situation i Tyskland. Ett slags fortsättning på dessa minnen finner vi i Victor Klemperers dagböcker *Intill slutet vill jag vittna från tiden* 1933–1941. Med fara för det egna livet noterade Klemperer dag för dag förskjutningen i den vanlige tyskens attityder och hur livet blev allt utsiktslösare för de judiska medborgarna i ett till synes normalt men allt omänskligare Tyskland.

### Nya perspektiv och provokationer

Men den nya tyska litteraturen är inte bara allvar, problemfixering och tillbakablickande. Det finns också sådant som är mera lekfullt spirituellt, t.ex. Daniel Kehlmanns bestseller *Världens mått* om de två genierna Alexander von Humboldt och Carl Friedrich Gauss. Eller Juli Zehs tänkvärda roman *Fritt fall*, som på ytan är en deckarhistoria, men som vid närmare läsning visar sig vara en högst intri-

kat kollision mellan två olika världsbilder. Autentiska och märkligt uppskakande kriminalfall har däremot Ferdinand von Schirach skrivit om i sina båda berättelsesamlingar *Brott och Skuld*. Ytterligare ett exempel på att den nya tyska litteraturen av idag har många sidor, är Charlotte Roches skandalomsusade succédebut *Våtmarker* som skildrar kroppsliga tabun så provocerande och hämningslöst att åhörare till och med svimmat under hennes uppläsningssafnar.

Vi började den här exposén över tysk litteratur på svenska under hundra år med två manliga tyska nobelpristagare och vi avslutar med två kvinnliga, Elfriede Jelinek och Herta Müller. Jelineks utmanande, feministiskt och samhällskritiskt laddade texter har av många uppfattats som obscena och irriterande. Med sin satiriska skärpa, sin språkliga experimentlusta och inte minst genom att beträda och överskrida tabugränser på det sexuella området har Jelinek provocerat fram häftiga reaktioner, men själv uppfattar hon sig som en kämpande feminist. Det kan man se bl.a. i romanen *Pianolärarinnan* som skildrar ett helvetiskt mor-dotterförhållande och i romanen *Lust* som full av avsiktliga skamlösheter i grunden är djupt samhällskritisk.

Likaledes oerhört samhällskritiska, men samtidigt mycket dystrare och mer förbittrade är Herta Müllers verk. Återkommande teman i dem är statlig terror, hemlöshet, vanmakt, rädsla och påtvingad anpassning till förhållanden det inte går att råda över. Det kan man se bl.a. i hennes surrealistiskt mörktonade romaner *Hjärtdjur*, *Idag hade jag helst inte velat träffa mig själv* och *Kungen bugar och dödar*.<sup>1</sup>

### Ett nyväckt intresse för den tyska litteraturen

Som framhölls i inledningen var den allmänna påverkan som utgick från Tyskland och dess kultur för hundra år sedan mycket bredare och mera djupgående än i vår tid. Det

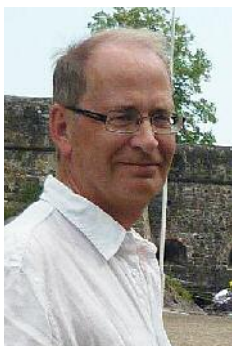


är också mot den bakgrunden man måste se det stora intresset för tysk litteratur i svensk översättning på tio- och tjugotalet.<sup>2</sup> Idag är situationen helt annorlunda. Översättningar från engelskan dominerar stort och tyskan kommer aldrig mer att få den ställning den en gång hade i Sverige. Ändå finns det anledning att inte se alltför mörkt på läget. Antalet översättningar av unga tyska författares verk, liksom nyöversättningar och nyutgåvor av äldre tysk litteratur ökar nämligen. Det om något visar att det under de sista tio-femton åren vuxit fram en ny och tilltagande nyfikenhet på det som skrivs och tänks inom det tyskspråkiga området. – Det bådär gott för den tyska litteraturens framtid i Sverige.

---

1. Av utrymmesskäl har inga översättarnamn kunnat tas med i denna korta artikel.

2. För den som vill få en mera precis bild av tidigare översatta verk, översättare, litteraturkategorier, upplagor, förlag m.m. rekommenderas Helmut Müssener, *Deutschsprachige Belletristik in schwedischer Übersetzung 1870–1979*, Stockholm 1985.



#### STURE PACKALÉN

är sedan 2000 professor i tyska vid Mälardalens högskola. Efter forskarstudier i Uppsala, Davis och Konstanz disputerade han 1986 på avhandlingen *Zum Hölderlinbild in der Bundesrepublik und der DDR*. Hans forskning är huvudsakligen inriktad mot modern tysk litteratur. Sedan 1988 är han knuten till *Nationalencyklopedin* som ämnesexpert och författare av artiklar om tyskspråkig litteratur. Han har även skrivit en tysk litteraturhistoria för högskolebruk, *Literatur und Leben*. 2010 kom hans senaste bok, *Tyska minnesgemenskaper*, som tar upp synen på Förintelsen i tysk litteratur efter 1945.